

Gabriela Porębina

Aleksandr Wiesiołowski : sylwetka uczonego

Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze 6, 97-103

1982

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Aleksandr Wiesiołowski. Sylwetka uczonego

Gabriela Porębina

Aleksandr Nikołajewicz Wiesiołowski (1838—1906) był jednym z najwybitniejszych w skali światowej uczonych literaturoznawców drugiej połowy XIX wieku. Jego erudycja, zakres zainteresowań naukowych historyczno- i teoretycznoliterackich oraz dyscyplin wiążących się z kulturą literacką, takich zwłaszcza jak etnografia i socjologia, wzbudzają autentyczny podziw i uznanie także dzisiejszego czytelnika specjalisty. Ogrom jego zasług dla filologii literackiej, w pierwszym rzędzie teorii literatury, historii literatury powszechnej, szczególnie starożytnej i średniowiecznej oraz folkloru, z pewnością nie znalazł takiego uznania i opracowania, na jakie zasługuje. A jest to zaniedbanie tym istotniejsze, że dalszy rozwój literaturoznawstwa rosyjskiego, zwłaszcza koncepcji formalistycznych, szkoły mediewistycznej, strukturalnej, a także marksistowskiej, przy bliższym rozpatrzeniu pozwala stwierdzić obecność wpływów, niekiedy nieuświadomionych, różnych elementów oryginalnych odkryć i sugestii wielkiego uczonego.

Nie znaczy to oczywiście, że obecności Wiesiołowskiego nie dostrzegają uczeni rosyjscy. Istnieją prace informacyjno-analityczne o jego osobowości i działalności naukowej, wśród których najpoważniejsze wyszły spod pióra Wiktora Żyrmunskiego i Iwana Gorskiego¹. Na ich podstawie głównie, a także na znajomości niektórych prac Wiesiołowskiego, opiera się niniejszy szkic, o skromnych i ograniczonych ambicjach informacyjnego wprowadzenia do zamieszczonego poniżej tłumaczenia fragmentu

¹ Zob. В. Жирмунский: *Историческая поэтика А.Н. Веселовского*. В: А.Н. Веселовский: *Историческая поэтика*. Ред. В.М. Жирмунский. Ленинград 1940, s. 3—37; И.К. Горский, С.Е. Шаталов: *Сравнительно-историческое литературоведение*. В: *Академические школы в русском литературоведении*. Ред. П.А. Николаев и др. Москва 1975, s. 202—280; И.К. Горский: *Александр Веселовский и современность*. Ред. И. Бэлза. Москва 1975; Л. Якобсон: *Веселовский Александр Николаевич*. В: *Литературная энциклопедия*. Т. 2. Ред. В.М. Фриче и др. Москва 1929, s. 194—201; Н.К. Гудзий, В.Е. Гусев: *Веселовский Александр Николаевич*. В: *Краткая литературная энциклопедия*. Ред. А.А. Сурков и др. Москва 1962. Т. 1, s. 940—943.

jednej z najbardziej interesujących prac uczonego, jaką jest nie zakończona, niestety, rozprawa *Poetyka sjużetu*.

Wiesiołowski ukończył uniwersytet moskiewski (1859), następnie przebywał za granicą: w Hiszpanii, Włoszech, Anglii, Francji, Niemczech, Czechosłowacji (lata 1862—1867). Kontakt z nauką zachodnioeuropejską z pewnością wzbogacił Wiesiołowskiego jako uczonego, co ułatwiała mu doskonała znajomość wielu języków obcych (żywych i martwych). Tych kontaktów Wiesiołowski nie zaniedbywał nigdy; zawsze był doskonale zorientowany w rozwoju nauki zachodnioeuropejskiej, której osiągnięcia uwzględniał, choć najczęściej wyprzedzał lub trafnie modyfikował.

Wkrótce po powrocie z zagranicy Wiesiołowski objął katedrę literatury w uniwersytecie petersburskim (1870), z którym był już związany do końca życia, przeszedłszy wszystkie stopnie — od docenta do profesora i członka Akademii Nauk, na którego został powołany w 1881 roku.

Wiesiołowski był uczniem Fiodora Busłajewa (1818—1897), najwybitniejszego rosyjskiego przedstawiciela szkoły mitologicznej, a także powiązany był z tak zwaną szkołą kulturalno-historyczną, wyrosłą z filozoficznych i kulturowych inspiracji pozytywizmu i — w dziedzinie literatury — z teorii Hipolita Taine'a. Wybitnym przedstawicielem tej szkoły na gruncie rosyjskim był Aleksandr Pypin (1833—1904). Koncepcje metodologiczne stworzone przez Wiesiołowskiego są, w pewnej mierze, odgałęzieniem szkoły kulturalno-historycznej, która dominowała w literaturoznawstwie rosyjskim w ciągu prawie całej drugiej połowy XIX wieku.

Do tych wpływów i powiązań, którym podlegał Wiesiołowski, należy dołączyć działalność Wissariona Bielinskiego i rewolucyjnych demokratów lat sześćdziesiątych XIX wieku, zwłaszcza Nikołaja Czernyszewskiego, bezpośredniego prekursora marksizmu w literaturoznawstwie. Ich działalność przypadła na naukową młodość Wiesiołowskiego i pozostawiła trwałe ślady w jego światopoglądzie społeczno-politycznym i naukowym.

Wiesiołowski był uczonym takiego typu i o takiej etyce naukowej, który, nawet adaptując osiągnięcia naukowe wcześniejsze bądź współczesne sobie, nigdy ich nie powielał. Był twórcą, kontrolującym wszystkich i samego siebie. Tę cechę jego osobowości znakomicie określa tytuł, jakim zaopatrzył swój pamiętnik: *Z dziennika człowieka, poszukującego drogi* (1859)². Dlatego też poglądy naukowe Wiesiołowskiego ewoluują, lecz na zasadzie ciągłego rozwoju, a nie wyrzekania się siebie, ani „odnawiania”, bo ani jedno ani drugie nie było mu potrzebne do samookreślenia. Był zawsze uczonym autentycznym.

W podejściu do zagadnień literatury, jej historii i teorii, Wiesiołowski był materialistą, to znaczy uznawał różnorakie, głównie społeczno-kulturowe, a także narodowościowe i psychologiczne determinanty, któ-

² Zob. *Академические школы в русском литературоведении...*, s. 210.

re wpływają na jej kształt i o nim — w ostatecznym odniesieniu — decydują. W jednej ze swych definicji, odpowiadających na pytanie, czym jest historia literatury, pisał, że jest to historia „myśli społecznej w obrazowo-poetyckim przeżyciu i odpowiadających mu formach”³.

Uznanie materialnej, „życiowej” genezy literatury, pociągało za sobą respektowanie jej ciągłego rozwoju, nie tylko ewolucyjnego, lecz i rewolucyjnego, to znaczy przebiegającego „skokami”; to ostatnie świadczy o wykorzystaniu dialektyki Hegłowskiej obok ewolucjonizmu bliższych mu w czasie pozytywistów.

A zatem historia literatury — to proces rozwoju historycznego. Wobec tego zadanie uczonych polega na przebadaniu i analizie przebiegu tego rozwoju, jego przyczyn, treści, form. Jest to możliwe przy uwzględnieniu wszystkich lub najważniejszych komponentów rozwój ten determinujących, a należą do nich w pierwszym rzędzie więzi ogólnoludzkie, wpływy, zapożyczenia, powiązania tak zjawisk kultury, jak i warunków bytu materialnego, które w formach artystycznych uogólniała literatura piękna („poezja”).

Na tym podłożu i z takich przesłanek wyrosła metoda porównawczo-historyczna, której twórcą nie tylko na gruncie rosyjskim, ale i światowym jest Aleksander Wiesiołowski.

Przyjęcie tej metody spowodowało zainteresowanie badacza literaturą powszechną, bo tylko w jej kontekście możliwe są ustalenia o szerokim zasięgu porównawczym, a także historią, etnografią i naukami przyrodniczymi, które metodą tą posługiwały się wcześniej niż literaturoznawstwo. Uznanie i uwzględnianie bodźców i uwarunkowań pozaestetycznych było dla Wiesiołowskiego niezbędne, ponieważ nie przyjmował teorii immanentnego rozwoju literatury. Natomiast pochodną stanowiska „porównawczego” było zainteresowanie uczonego teorią zapożyczeń, migracji różnych form, a także teorią „samoródtwa” fenomenów zbliżonych czy wręcz jednakowych, co mogło zaistnieć jedynie w podobnych warunkach życia i zrodzonej przez nie świadomości i percepcji świata.

Wiesiołowski dobrze zdawał sobie sprawę z kardynalnego błędu pozytywistycznej szkoły kulturalno-historycznej, którym było lekceważenie specyfiki sztuki, zredukowanej do czynników rzędu pozaartystycznego. Dlatego też w swych próbach stworzenia naukowej historii literatury, uwzględnia cechy *sensu stricto* literackie, dbając o ich wyeksponowanie. Chodziło tu zarówno o osobowość twórcy i odbiorcy, jak przede wszystkim o komponenty formalne, takie, jak rodzaje, gatunki, sjużety, obrazy (tropy), styl. Taka postawa metodologiczna uczonego sprawiła, że od początku swej działalności interesował się tym, co nazywamy teorią literatury, a w terminologii Wiesiołowskiego „poetyką historyczną”.

Wiesiołowskiemu nie udało się zrealizować gigantycznego zamiaru

³ Ibid., s. 224.

napisania *Poetyki historycznej*, obejmującej rozwój i genezę form artystycznych od ich zarania do czasów mu współczesnych. Opracował jednak i zasugerował wiele problemów o znaczeniu kapitalnym, a mianowicie: genezę rodzajów i gatunków literackich (*Trzy rozdziały z poetyki historycznej*⁴, 1899; *Z wykładów historii liryki i dramatu*⁵, 1882; *Z wykładów historii eposu*⁶, 1884), bazując przede wszystkim na materiale literatury antycznej i częściowo średniowiecznej, a także folkloru, głównie słowiańskiego.

Obok zagadnienia genezy, formowania się i kształtu rodzajów literackich do problematyki objętej „poetyką historyczną” weszły zagadnienia, które uczony nazywał „językiem poetyckim”, czyli stylem. Chodziło mu o wyznaczniki wyróżniające styl poetycki od potocznego. Wiesiołowski, wychodząc od funkcji obrazowej słowa, opracował takie komponenty, jak: paralelizm psychologiczny (*Paralelizm psychologiczny i jego formy w kontekście stylu poetyckiego*⁷, 1898), związany z paralelizmem problem powtórzeń i porównań (*Powtórzenia epickie jako moment chronologiczny*⁸, 1897), obrazowość języka poetyckiego, szczególnie tej jej egzemplifikacji, którą stanowi epitet (*Z historii epitetu*⁹, 1895).

Wszystkie elementy stylu, tak jak je rozumie Wiesiołowski, mają charakter głównie formalny (choć w praktyce analitycznej uczonego forma nigdy nie jest bytem absolutnym i niezależnym od innych przejawów życia), natomiast oddzielnie od problemów objętych pojęciem stylu poetyckiego Wiesiołowski potraktował zagadnienie sjużetu, jako jednego z głównych komponentów formalnych w systemie jego poetyki historycznej. Temu zagadnieniu poświęcona jest nie zakończona rozprawa *Poetyka sjużetu*, której fragmenty w niniejszym tomie zamieszczamy (jest to pierwsze tłumaczenie tego dzieła na język polski).

Pojęcie sjużetu, jego zakres i definicja do dziś budzi kontrowersje i nie znalazło jednoznacznej interpretacji. We współczesnej nauce radzieckiej występuje ono obok pojęcia „fabuła” i traktowane jest niekiedy synonimicznie i wymiennie z nim, niekiedy zaś obok niego z własnym, lecz dość płynnie formułowanym, zakresem treści. Problemy te są rozpatrywane w innych artykułach niniejszego tomu¹⁰. Dla naszych celów bliższe rozstrząsanie tych zagadnień nie ma istotnego znaczenia, Wiesiołowski bowiem nie posługuje się terminem „fabuła”. Natomiast

⁴ А. Веселовский: *Три главы из исторической поэтики*. В: его же: *Историческая поэтика...*, s. 200—382.

⁵ Его же: *Из лекций по истории лирики и драмы*, *ibid.*, s. 398—445.

⁶ Его же: *Из лекций по истории эпоса*, *ibid.*, s. 493—596.

⁷ Его же: *Психологический параллелизм и его формы в отражении поэтического стиля*, *ibid.*, s. 125—139.

⁸ Его же: *Эпические повторения как хронологический момент*, *ibid.*, s. 93—124.

⁹ Его же: *Из истории эпитета*, *ibid.*, s. 73—92.

¹⁰ Zob. P. Fast: *Przeciwstawienie „fabuła — sjużet” w literaturoznawstwie rosyjskim* oraz idem: *O zasadach fabularyzowania* (oba artykuły w niniejszym tomie).

w jego interpretacjach istotne znaczenie ma problem wzajemnego stosunku „motywu” i „sjuzetu”, tego, co ich łączy i dzieli.

Niewątpliwie dla Wiesiołowskiego sjuzet jest formalnym elementem utworu, jest chwytem artystycznym, rezultatem działalności twórczej, podlegającym zarówno schematyzacji (tak Wiesiołowski nazywał uogólnienia, typowe sytuacje, charaktery), jak i ciągłym przeobrażeniom, temu, co później Wiktor Szklowski nazwał „odnowieniem kodu”¹¹. Przy czym, w odróżnieniu od motywu, sjuzet jest produktem świadomości rozwiniętej i działalności twórczej.

W początkowym stadium swych zainteresowań sjuzetem Wiesiołowski zbliżał go, a nawet utożsamiał, z zagadnieniem tematu, treści, rychło jednak zrezygnował z tego równania, widząc w sjuzecie — jak powiedziano — formę działalności artystycznej o innym więc statusie niż kategoria treści czy tematyki.

Natomiast bardzo dużą wagę przypisywał Wiesiołowski do rozróżnienia sjuzetu od motywu. Motyw mianowicie — to element treściowo-formalny, jednowymiarowy, ekwiwalent świadomości człowieka na pierwotnym etapie rozwoju, związany z totemizmem, matriarchatem, partenogenezą, czyli najstarszymi próbami organizacji świadomości człowieka wobec otaczającego go świata. Motywy były skondensowaną formą tej świadomości, nie należą więc jeszcze do działalności twórczej, jedynie występują w niej niekiedy jako element pozbawiony funkcji samodzielnej.

Sjuzety natomiast są kombinacją motywów, świadomą i celową. Podlegają selekcji, ocenie, modyfikacjom. Sjuzety są zatem zabiegiem artystycznym, a nie tylko bezpośrednią reakcją — jak motywy — choćby i obrazową na określone sytuacje pozaliterackie. Jak wszelkie chwyt artystyczne podlegają procesowi schematyzacji, zakodowania; mogą też być zapożyczone i przenoszone, modyfikowane pod względem nośności pewnych treści.

Można by chyba, rozwijając te koncepcje, założyć, iż sjuzety w interpretacji Wiesiołowskiego są komponentem nie tyle stylu (w jego rozumieniu), co kompozycji i jako takie łączą się w sposób szczególnie bezpośredni z sensem nadanym utworu, odnoszą się więc do płaszczyzny znaczeń wyższych, abstrakcyjnych.

Wszystkie syntezy i koncepcje Wiesiołowskiego są uogólnieniami i rekonstrukcjami dokonanymi na podstawie ogromnego materiału egzemplifikacyjnego zjawisk literackich, z odwołaniem do innych nauk, zwłaszcza etnografii; był to tok postępowania właściwy jego metodzie porównawczo-historycznej. Wiesiołowski zestawia różne szeregi faktów i na tej podstawie buduje syntetyczne uogólnienia. Jego zestawienia nie są

¹¹ Por. W. Szklowski: *O prozie. Rozważania i analizy*. T. 2. Przeł. S. Polak. Warszawa 1964, s. 248—261 i in.

nigdy mechaniczne ani stronicze; obcy był mu zarówno nacjonalizm, jak kosmopolityzm. Jego celem było tylko dotarcie do rzetelnej, udokumentowanej naukowo prawdy o kulturze literackiej ludzkości. Jego metoda porównawcza nie ma nic wspólnego z prymitywną „wpływo-
logią”, a jej celem i efektem jest jedynie wykazanie wielkiej wspólnoty ogólnoludzkiej, uwarunkowanej psychologicznie i społecznie. Dlatego też Wiesiołowski nie nazywa siebie i nie jest nazywany komparatystą, który to termin w nauce rosyjskiej oznacza kierunek polegający na wykazaniu podobieństw zewnętrznych, ma więc charakter formalistyczny.

Na zakończenie powyższych ogólnych informacji pragnę przekazać, opierając się na przypisach Wiktora Żyrmunskiego do zbioru rozpraw Wiesiołowskiego historię zamieszczonego powyżej tekstu¹².

Poetyka sjużetu — to nie zakończone dzieło Wiesiołowskiego. Stanowi ono konspekt jego wykładów uniwersyteckich, które wygłaszał od roku 1898. Znajdują się one w rękopisie i odznaczają się różnym stopniem dopracowania. Niektóre rozdziały, zwłaszcza końcowe, składają się tylko z krótkich haseł, wymagających rozwinięcia i nieczytelnych dla odbiorcy w sposób jednoznaczny. Dla przykładu przytoczę w całości konspekt ostatniego z zapisanych rozdziałów:

Rozdział jedenasty

XVIII i XIX wiek

Sentymentalizm, osjanizm, Sturm und Drang, kosmopolityzm. Rousseau i utopia bytu naturalnego, „człowieka” itd. — Romantyzm (sjużety i motywy: *Praexistenz*, *zataki*¹³; sobowtóry i fylgia¹⁴, przeobrażenia itd.), bajronizm (bohater)¹⁵.

Większość rozdziałów i paragrafów ma charakter takich konspektów, praktycznie nieprzetłumaczalnych i nieczytelnych poza szerszym kontekstem naukowej spuścizny Wiesiołowskiego. Tylko całościowa znajomość tej spuścizny umożliwia wydedukowanie intencji autora.

Wiesiołowski swego dzieła nie przygotował do druku, choć z pewnością zamierzał to uczynić, gdyż była to niewątpliwie część *Poetyki historycznej*, nad którą pracował niemal całe życie.

¹² Por. A. Веселовский: *Историческая поэтика...*, s. 643—644.

¹³ *Zataki* — w buddyjskiej literaturze Indii opowiadania moralizatorskie, związane z historiami poprzednich wcieleń Buddy. *Zataki* są jednak starsze od buddyzmu i należą do ludowych bajkowych sjużetów (przypis W. Żyrmunskiego w: A. Веселовский: *Историческая поэтика...*, s. 645).

¹⁴ *Fylgia* — w mitologii skandynawskiej dusza człowieka, jego materialny sobowtór, pojawiający się zwykle w postaci zwierzęcia (przypis W. Żyrmunskiego w: A. Веселовский: *Историческая поэтика...*, s. 647).

¹⁵ A. Веселовский: *Поэтика сюжетов. В: его же: Историческая поэтика...*, s. 596.

Rozprawę tę na podstawie rękopisów przygotował do druku profesor Władimir Szyszmarow w 1913, z ogromnym nakładem twórczej pracy edytorskiej. Jemu więc zawdzięczamy udostępnienie tego dzieła, które mimo swej fragmentaryczności reprezentuje rzetelną i fascynującą naukowo wartość.

Dołączone tłumaczenie obejmuje pierwsze, stosunkowo najpełniejsze, partie tej pracy, skrócone głównie o materiał przykładowo-egzemplifikacyjny. Sądzymy jednak, że i ten fragment zaprezentuje choć część osiągnięć Wiesiołowskiego w odniesieniu do problemu o dużej naukowej atrakcyjności i aktualności.

Габриеля Порембина

АЛЕКСАНДР ВЕСЕЛОВСКИЙ. СИЛУЭТ УЧЕНОГО

Резюме

Настоящая статья является вступлением к переводу помещенных вслед за ней фрагментов работы А. Н. Веселовского *Поэтика сюжета*. Статья содержит основные сведения о научной биографии А. Н. Веселовского и интерпретацию некоторых тезисов переводимой работы.

Gabriela Porębina

ALEKSANDR VESOLOVSKIJ. THE SCHOLAR'S PERSONALITY

Summary

The article consists of introductory remarks concerning the personality and creative activity of Aleksandr Vesolovskij. The remarks are preceded by a fragment of the scholar's work *Поэтика сюжета* present in this volume which had been translated into Polish. The article deals with A. Vesolovskij's scientific biography and especially with the text and the theses of the translated work.